

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник
для підготовки
до зовнішнього незалежного оцінювання

Харків
«Право»
2021

УДК 342(477)
К65

Колектив авторів:
*Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, І. І. Дахова,
Є. В. Ткаченко, Б. С. Мохончук*

Конституційне право України : навч. посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, І. І. Дахова та ін.]. – Харків : Право, 2021. – 368 с.
ISBN 978-966-998-230-8

Посібник містить відповіді на ключові питання з навчального курсу «Конституційне право України», що виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання студентів, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право», відповідно до Програми вступного випробування, затвердженої наказом МОН України від 8 квітня 2021 р. № 408.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання зовнішнього незалежного оцінювання та підсумкового бакалаврського іспиту.

УДК 342(477)

ISBN 978-966-998-230-8

© Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Дахова І. І.
та ін., 2021
© Видавництво «Право», оформлення, 2021

Зміст

1. Конституційне право України як основа національного права	4
2. Юридична сила конституції	11
3. Конституціоналізм та конституційний лад України	36
4. Україна як демократична республіка: конституційні засади	67
5. Унітарність Української держави в системі засад конституційного ладу.....	120
6. Конституційні засади функціонування національно-культурної сфери в Україні	137
7. Конституція України та громадянське суспільство	148
8. Конституційний статус особи в Україні.....	163
9. Законодавча влада в Україні: конституційна характеристика	253
10. Конституційний статус Президента України.....	285
11. Виконавча влада в Україні: конституційна характеристика.....	298
12. Судова влада в Україні.....	311
13. Правовий захист Конституції.....	330

1. Конституційне право України як основа національного права

Конституційне право – це провідна галузь національного права, яка має важливе значення для національної системи права і в цілому для правової системи України. Конституційне право *розглядається в трьох аспектах*: як галузь права в системі національного права, як наука і як навчальна дисципліна. Конституційне право як *галузь права* в будь-якій державі є складовою частиною національної правової системи і виконує в ній вельми важливі завдання. Ця галузь права є сукупністю правових норм, що санкціонуються, визначаються і гарантуються державою. Але конституційне право відрізняється від інших галузей права насамперед специфікою тієї сфери суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані її норми. Конституційне право України є провідною і фундаментальною галуззю національної правової системи.

Фундаментальність конституційного права обумовлена високою місією утвердження і гарантування державності Українського народу, територіальної цілісності, свободи і прав людини. Як *фундаментальна* вона характеризується і тому, що є самодостатньою, тобто власними нормами регулює підвідомче коло суспільних відносин, формує цілісний, завершений механізм правового регулювання; в них закладаються основи інших галузей права.

Це галузь *публічного* права, оскільки регулює суспільні відносини, де домінує публічний інтерес, – відносини, пов'язані із здійсненням влади народу, територіальною організацією держави тощо.

Конституційне право України є *провідною* галуззю правової системи України. Як і інші галузі, конституційне право являє собою сукупність правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин, що становлять предмет даної галузі. *Провідна роль* конституційного права України обумовлюється перш за все *особливою важливістю і значимістю суспільних відносин*, на регулювання яких спрямоване конституційне право України як система правових норм. Це відносини, які утверджують: 1) демократичні основи конституційного ладу;

2) демократичний статус людини і громадянина; 3) демократичні принципи здійснення влади.

Особливе місце конституційного права в системі галузей національного права проявляється і в тому, що воно своїм регулюванням охоплює суспільні відносини практично в усіх важливих сферах життєдіяльності. Конституційне право визначає характер політичних, економічних, соціальних, духовних і культурних відносин у конкретній державі і суспільстві. Універсалізм конституційного права пояснюється особливостями характеру предмета конституційно-правового регулювання, до якого відносять не лише становище особи в суспільстві і державі, питання організації державної влади, а й основи суспільного і державного ладу.

Основоположним гарантом і джерелом конституційного права є Конституція – Основний Закон суспільства і держави. Саме на її основі ухвалюються важливі державні рішення, приймаються закони та інші нормативно-правові акти.

1.1. Поняття та предмет конституційного права України

Конституційне право є провідною галуззю національного права, що являє собою сукупність правових норм, які визначають засади конституційного ладу, форми і порядок безпосередньої реалізації влади народом, закріплюють основні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх здійснення, регулюють взаємовідносини між державою та інститутами громадянського суспільства, систему і порядок функціонування вищих органів публічної влади.

Предмет правового регулювання – головна підстава для розподілу юридичних норм за галузями права. Існує певна складність у визначенні базової ознаки (ознак), яка б об'єднувала всі суспільні відносини в єдину систему, що складають предмет конституційно-правового регулювання. Адже на відміну від інших галузей, де існує єдина ознака, яка дозволяє досить чітко ідентифікувати предмет регулювання (відносини щодо майна, праці, фінансів і т. д.), в конституційному праві спостерігаємо декілька критеріїв по визначенню предмета.

Усталеним є погляд на те, що категорія *політики* є тією ознакою (критерієм), що дозволяє відносити ті чи інші суспільні відносини до *предмета конституційно-правового регулювання*. Не випадково конституційне право досить часто називають політичним. Бо саме в політичній царині конституційно-правове регулювання найбільш значне й детальне. Йдеться насамперед *про відносини, пов'язані із здійсненням Українським народом влади* як безпосередньо, так і через представницькі органи влади: органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народовладдя є ключовою категорією конституційного права. Звідси *предметом конституційно-правового регулювання є* виборче право та виборча система країни, особливості проведення референдумів, реалізації інших форм безпосередньої демократії (петицій, зібрань, демонстрацій, мітингів, походів, слухань та ін.), система вищих органів державної влади, їх структура, компетенція, процедурні аспекти реалізації влади, здійснення місцевого самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування, конституційно-правовий статус останніх; відносини, пов'язані із встановленням територіального устрою країни, включно із визначенням автономного статусу Криму, спеціального статусу міст Києва та Севастополя; визначенням державних символів, статусу мов та ін.

Звичайно ж конституційне право України як провідна галузь вітчизняної правової системи регламентує основи правового статусу людини і громадянина, зокрема такі його елементи, як громадянство, принципи, конституційні права, свободи та обов'язки, гарантії.

Предметом конституційного права України є також основи конституційного ладу як основоположні принципи та найважливіші суспільні відносини, які виникають в економічній, соціальній, культурній, духовній, екологічній сферах, проте детальне регулювання цих відносин є предметом інших галузей права.

У зв'язку із демократизацією та лібералізацією суспільного життя конституціоналізацією охоплені базові інститути громадянського суспільства та принципи їх взаємовідносин із державою. Відповідно політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації, релігійні організації знаходять своє конституційно-правове визнання, гарантування й регламентування.

Таким чином, до **предмета** конституційно-правового регулювання умовно можна віднести *три типи суспільних відносин*: 1) суспільні відносини, які виникають у політичній сфері і пов'язані із конституванням таких основних елементів державності, як народ, влада, територія; 2) відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина та засади конституційного ладу; 3) відносини життєдіяльності базових інститутів громадянського суспільства.

1.2. Принципи конституційного права. Людська гідність. Свобода. Рівність і заборона дискримінації

У літературі під принципами конституційного права України розуміють засадничі ідеї та ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання¹.

Принципи конституційного права тісно *пов'язані з предметом галузі конституційного права*, а також *засадами конституційного ладу, юридичними властивостями конституції*.

Фактично принципи конституційного права України можуть бути відображені як система, що включає: принципи конституції України; принципи інститутів конституційного права України.

Оскільки Конституція України є нормативним актом найвищої юридичної сили, її принципи є вихідними для правової системи загалом.

Принципи Конституції України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина. Конституційні принципи визначають сутність Конституції України, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для правотворчої і правозастосовної діяльності.

До принципів Конституції України належать *принципи*: правової держави та верховенства права – обмеженого правління (побудова державного устрою на основі права, підпорядкованість влади праву);

¹ Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – С. 19.

гуманізму (права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави); державного суверенітету (самостійність та незалежність держави у зовнішніх відносинах і у внутрішньодержавному житті); соціальної держави (соціальна спрямованість держави на забезпечення гідних умов існування індивіда); унітаризму (унітарна форма державного устрою, яка виключає можливість існування політично самостійних адміністративно-територіальних одиниць); республіканізму (республіканська форма правління); поділу влади (державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову); демократизму та народовладдя (визнання народу єдиним джерелом влади, який здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування, демократичність процедур формування та здійснення влади); політичного, економічного та ідеологічного плюралізму (можливість існування у суспільстві різних політичних партій, світоглядів, заборона цензури); інші принципи конституції.

Принципи інститутів конституційного права України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють та відображають зміст окремих інститутів галузі конституційного права України. Ці принципи розвивають і деталізують загальні принципи Конституції України, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин.

Виходячи з системи інститутів конституційного права України, можна виокремити *принципи*: основ конституційного ладу України; конституційно-правового статусу людини, зокрема принципи громадянства; форм безпосередньої демократії, зокрема принципи виборчого права; місцевого самоврядування; територіального устрою тощо.

Фундаментальний принцип Конституції України сформульований статтею 3, відповідно до якої **людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю**. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. «Конституційний Суд України наголошує, що **людську гідність**

необхідно трактувати як право гарантоване статтею 28 Конституції України, і **як конституційну цінність**, яка наповнює сенсом людське буття, є **фундаментом для усіх інших конституційних прав**, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Жодні заходи впливу на неправомірну поведінку особи не повинні бути пов'язані з посяганням на її гідність. Конституція встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам. У Рішенні Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 р. (справа про смертну кару) зазначено, що «невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані». На переконання Конституційного Суду України, право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є **невід'ємним, невідчужуваним, непорушним та підлягає безумовному захисту з боку держави**. Аналіз статей 27, 28 Основного Закону України у системному зв'язку з його статтею 3, юридичних позицій Конституційного Суду України дає йому підстави стверджувати, що у статтях 27, 28 Конституції України інституціоналізовано не лише *негативний обов'язок* держави утримуватися від діянь, які посягали б на права людини на життя та повагу до її гідності, **а й позитивний обов'язок держави**, який полягає, зокрема, в забезпеченні належної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання; впровадження ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини; створенні умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод; гарантуванні порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень конституційних прав людини; забезпеченні невідоротності відпові-

дальності за порушення конституційних прав людини (абз. четвертий, п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 24 квітня 2018 р. №3-р/2018).

Орган конституційної юрисдикції виходить із того, що **серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації**. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України (абз. перший, другий підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 1 червня 2016 р. №2-рп; абз. другий мотивувальної частини Рішення КСУ від 23 листопада 2017 р. №1-р/2017)).

Право на свободу та особисту недоторканність є найважливішим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (п. 65 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 червня 1971 р. (справа «де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії»). Право людини на свободу є не що інше, як сама свобода, можливість людини здійснювати будь-які правомірні дії. *Особиста недоторканність*, як особиста свобода, полягає в тому, що ніхто в державі не має права примусово обмежувати свободу людини в рамках чинного законодавства здійснювати дії, користуватися свободою пересування тощо. Людина не може бути силою чи за допомогою погрози примушена здійснювати якісь дії, бути піддана катуванню, обшуку чи завдана буде шкода її здоров'ю. Тільки сама людина може розпоряджатися власною долею, реалізуючи при цьому свої конституційні та інші права і свободи.

Конституційний Суд України вважає, що **гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах** означає необхідність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як ма-

теріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод.

Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, **коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними.**

Не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необґрунтованих переваг особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, щодо яких застосовуються позитивні дії, а саме: спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту; здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є потрібними; надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом; встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян; особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб (частина третя статті 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні») (пункт 3 мотивувальної частини Рішення Першого сенату КСУ від 12 липня 2019 р. № 5-р (I)/2019).

2. Юридична сила конституції

2.1. Поняття й система джерел конституційного права України

Джерела конституційного права у своїй сукупності утворюють надзвичайно складну як за структурою, так і за змістом динамічну систему, елементами якої є акти, що містять конституційно-правові норми. Величезна кількість конституційних відносин та різноманітність їх об'єктів обумовлюють різні види правових приписів, а від-

так – різноманітність видів джерел конституційного права. У теорії держави і права джерела права розглядають у матеріальному і формально-юридичному розумінні.

У *матеріальному* сенсі під джерелом права розуміють фактичні умови життя – політичні, економічні, соціальні, духовні й культурні відносини, природне право, справедливість. Вони визначають сутність і зміст права.

У *формально-юридичному* змісті під джерелом права розуміють засоби вираження, об’єктивації владної волі, форми, за посередництвом яких встановлюються й одержують обов’язкову силу норми права. Таким чином, *джерела конституційного права* – це способи зовнішнього вираження конституційно-правових норм, форми надання їм офіційного, загальнообов’язкового характеру.

Традиційними джерелами конституційного права в більшості країн світу є нормативно-правові акти, судові прецеденти, конституційні звичаї, внутрішньодержавні договори, а також принципи і норми міжнародного права. У деяких мусульманських країнах до джерел права відносять зібрання релігійних норм, принципів, які випливають із Корану і Суні.

Основним джерелом конституційного права України є *нормативно-правові акти*.

До джерел конституційного права України можна віднести такі акти, як:

- Конституція України;
- акти всеукраїнського референдуму, зокрема, закони України;
- ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори;
- закони України прийняті Верховною Радою України (ст. 92 КУ).

До цього рівня регламентації можна віднести і Конституцію Автономної Республіки Крим, яка була затверджена Законом України від 23 грудня 1998 р.;

– практика Європейського суду з прав людини. Вона має застосовуватися національними судами як джерело права відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.;

Важливим джерелом конституційного права України є юридичні позиції Конституційного Суду України. Визнаючи акти вищих органів публічної влади неконституційними Конституційний Суд України виконує роль «негативного» нормотворця. А сформульовані в результаті розгляду конкретних ситуацій у конституційному праві (зокрема й під час офіційного тлумачення Конституції України) юридичні позиції містять доктринально-нормативні положення, принципи, висновки, які мають важливе значення не лише для правозастосування, але й правотворчої діяльності. «Згідно з Основним Законом України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими та остаточними, тому після їх опублікування викладені в них юридичні позиції Конституційного Суду України, перебуваючи в нормативній єдності з витлумаченими в цих рішеннях положеннями Конституції України, *стають безпосереднім регулятором суспільних відносин, зокрема визначають зміст та обсяг конституційних прав і свобод*» (абзац другий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018).

У світлі конституційної судової реформи 2016 р. до джерел конституційного права України слід віднести висновки щодо застосування норм права, які викладені в постановах Верховного Суду і є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.). Для конституційного права особливу цінність мають такі висновки сформульовані у «зразкових справах» чи при вирішенні «виключної правової проблеми» щодо публічно-правової сфери.

Практиці конституційного будівництва України новітньої доби відомі й такі джерела конституційного права, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. (залишається чинною в частині, що не суперечить Конституції України 1996 р.), Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. (установчий державотворчий акт про який згадується в преамбулі Конституції України 1996 р.), Конституційний Договір між Верховною Радою

України та Президентом України про основні засади організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття Конституції України від 8 червня 1995 р. – політико-правовий документ, який втратив чинність у зв'язку з прийняттям Конституції України 1996 р.

Особливе місце серед джерел конституційного права України належить Конституції України, в якій містяться фундаментальні цінності, закріплюються найбільш принципові державно-правові норми загального характеру. Вони мають найвищу юридичну силу, стосуються найважливіших сфер життя суспільства і держави: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном змісту своїх норм Конституція України суттєво відрізняється від інших джерел конституційного права. Норми Конституції України мають універсальний та установчий характер, а також пряму дію.

2.2. Поняття конституції. Реалізація конституції. Тлумачення конституції

У сучасному розумінні *конституція* як особливий законодавчий акт у правовій системі держави з'явилася у зв'язку з приходом до влади буржуазії та бурхливим розвитком капіталістичних відносин. Ухваленням конституцій було не лише чітко визначені межі державно-владної діяльності, а й започатковано створення такого механізму державної влади, який дозволяв управляти суспільними справами від імені народу та в його інтересах. Водночас у перших конституціях були закріплені права і свободи людини і громадянина, які й дотепер залишаються актуальними, й до певної міри візрцевими. Першою у світі писаною конституцією стала Конституція США 1787 р., яка у писаній формі втілила засади англійського конституціоналізму, а на Європейському континенті – Конституції Франції і Польщі, які були прийняті їх парламентами в 1791 р.

Термін «конституція» має матеріальне і формальне значення. У *матеріальному* значенні конституція являє собою писаний акт, сукупність таких актів, конституційних звичаїв та прецедентів тощо,

які конституують основи правового статусу особи, встановлюють засади конституційного ладу, форму правління і територіального устрою, засади організації центральних і місцевих органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку, столицю тощо.

У *формальному* значенні конституція – це акт, який має найвищу юридичну силу щодо інших законів. Конституція – це свого роду «закон законів», Основний Закон. Вона не може бути змінена звичайним законом і внесення змін до неї вимагає відповідного коригування національного права. Визначення Конституції як Основного Закону не перетворює її на різновид законів, хай навіть і з вищою юридичною силою. Це вищий, верховний, фундаментальний закон, основа національного права і державності.

Втім, визначальним для характеристики конституції є її **сутнісний аспект**. Відомо, що конституції іноді ухвалюють в умовах тоталітарних і авторитарних режимів. Однак навряд чи їх можна вважати справжніми (органічними). Український Конституційний Суд цілком слушно акцентує на тому, **«що суспільство, в якому права і свободи людини і громадянина не гарантовано та не здійснено поділу влади, не має конституції в її сутнісному розумінні**». Таким чином, Конституція України буде відповідати своїй природі та функціональному призначенню лише тоді, коли поділ влади та гарантії прав і свобод будуть адекватно відображені в її тексті й належним чином реалізовуватимуться на практиці. Згідно з частиною другою статті 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є визначальними для здійснення державної влади, а тому Конституція України повинна закріплювати таку систему і організацію поділу державної влади, яка повною мірою забезпечуватиме належну їх реалізацію» (*пункт 8 мотивувальної частини Висновку КСУ від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019, підпункт 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 28 серпня 2020 року № 9-р/2020*).

Конституція України – це єдиний наділений особливими юридичними властивостями нормативно-правовий акт з допомогою якого Український народ виражає свою суверенну волю, утверджує демократичні основи конституційного ладу та гарантії правового

статусу людини і громадянина, визначає систему і структуру державної влади і місцевого самоврядування, засади територіального устрою держави, принципи й гарантії громадянського суспільства.

Необхідність тлумачення конституції зумовлена такими чинниками:

- загальний і абстрактний характер конституційних норм;
- «відкритість» конституційних принципів, які потребують своєї конкретизації через інтерпретацію;
- «переживання» конституційних приписів, щодо яких виникає потреба в інтерпретації через обставини, що змінюються, або через зміни стану правового регулювання;
- принцип самообмеження конституційного суду та доктрина «політичного питання»¹.

Згідно з західними теоретичними підходами, Концепція Конституції містить не лише позитивний нормативно-правовий текст, а й фундаментальні принципи конституційного рівня. Це певні конституційні вимоги до позитивного законодавства, які походять з природного права (принцип розумності, чіткості, справедливості, пропорційності, верховенства права, легітимної мети позитивного законодавства, безпосереднього судового захисту прав та свобод людини тощо), які можуть мати як писану, так і неписану форму, і покликані інституціоналізувати ціннісні критерії визначення чинності державних нормативно-правових актів. Разом з тим Конституція є позитивним правом найвищої юридичної сили. Тому, як слушно зазначає С.В. Шевчук, при тлумаченні Конституції має застосовуватися дуалістичний підхід. Конституція має тлумачитися: а) як нормативно-правовий позитивний акт (закон), коли способи тлумачення не відрізняються від способів тлумачення законів та інших позитивних актів; б) у спосіб спеціального тлумачення – з урахуванням специфічної юридичної природи Конституції. В останньому випадку підходи щодо тлумачення відрізнятимуться від традиційних². До традиційних способів тлумачення нормативно-правових актів відносять системний, логічний,

¹ Савчин М. Порівняльне конституційне право. – Київ: ВАІТЕ, 2020. – С. 105.

² Див.: Шевчук, Станіслав. Основи конституційної юриспруденції. – К.: Український центр правничих студій, 2001. – С. 207.

телеологічний, історичний, порівняльний тощо. Важливо при цьому пам'ятати, що «тлумачення Конституції за тими ж правилами, що й «звичайного» акту законодавства [і навпаки] неминуче призводитиме [і вже не раз призводило] до помилкових висновків і негативних результатів»¹.

2.3. Функції та юридичні властивості конституції.

Верховенство конституції. Пряма дія конституційних норм. Горизонтальний ефект конституції

Під *юридичними властивостями конституції* розуміють такі її характерні ознаки й особливості, що вирізняють Конституцію як Основний Закон держави та суспільства. До *юридичних властивостей* кодифікованих конституцій належать:

Установчий характер. Орган конституційної юрисдикції в Україні послідовно обстоює відому західному конституціоналізму **концепцію установчої влади, відповідно до якої творцем Конституції України є народ**. Зокрема, у Рішенні від 3 жовтня 1997 р. №4-зп (справа про набуття чинності Конституцією України) наголошується на тому, що «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є *актом установчої влади, що належить народу*. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу влади... та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що в даному випадку установча влада була здійснена парламентом». У Рішенні від 13 червня 2019 року №5-п/2019 КСУ *ще раз акцентує на тому, що «юридичним вираженням суверенної волі Українського народу є Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року від його імені (преамбула Конституції України). Основний Закон України як акт установчої влади, що належить народу, визначає, зокрема, засади державного*

¹ Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія / С. В. Різник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – С. 247.

устрою, принципи здійснення державної влади, систему і межі компетенції органів державної влади, механізм реалізації державно-владних повноважень» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини). Основний Закон України також підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, уконституює суверенний і незалежний характер Української держави, демократичну, соціальну та правову державність, унітарність та територіальну цілісність, верховенство права, багатоманітність, людину як найвищу соціальну цінність.

Вища юридична сила (юридичне верховенство). Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 КУ). Як зазначається у вище згадуваному Рішенні від 3 жовтня 1997 р. (справа про набуття чинності Конституцією України) «закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, більше того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України», з **чого випливає їх субординованість Конституції України**. Саме тому, норми частини п'ятої статті 94 КУ щодо набрання чинності законом не раніше дня його опублікування не можуть бути віднесені до самої Конституції України, яка, як відомо, була опублікована 13 липня 1996 року. Отже, як постановив КСУ Конституція України набула чинності в день її прийняття Верховною Радою України – 28 червня 1996 року. Моментом набуття чинності Конституцією України є момент оголошення результатів голосування за проектом Конституції України в цілому на пленарному засіданні Верховної Ради України. У контексті юридичного верховенства Конституції України важливо також те, що не лише закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Основному Закону, а й міжнародні договори, зокрема, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ч. 2 ст. 9 КУ). Загалом, акт (його окреме положення), який не відповідає Конституції, може бути визнаний неконституційним за рішенням КСУ

або має бути приведений у відповідність до неї. Радикальні реформи суспільного і державного життя повинні черпати свою легітимність із Конституції, відтак, оновлення конституційного тексту має передувати таким важливим змінам. Принцип верховенства Конституції України поширюється на всю територію України.

Пряма дія. Демократичні конституції вирізняються тим, що їх норми є нормами прямої дії, тобто застосовуються безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Так, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції України).

В цілому характеристика конституційно-правового механізму прямої дії норм Конституції України може мати такий вигляд:

1) принцип прямої дії норм Конституції України поширюється на увесь текст конституції, його адресатом є не лише фізичні особи та юридичні особи приватного права, а й суб'єкти владних повноважень визначених на конституційному рівні, проте останні в своїх діях мають виходити із принципу «розумного самообмеження»; 2) конституційні права і свободи є безпосередньо діючими, а тому звернення до суду за їх захистом гарантується; провідна роль суду у реалізації принципу прямої дії норм Конституції України; 3) за умов відсутності конкретизуючого законодавства відповідно до «принципу дружнього ставлення до міжнародного права» слід застосовувати, зокрема, практику щодо тлумачення та застосування статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини (прийняту як щодо України, так і щодо інших держав); 4) безпосереднє застосування Конституції України якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України; звернення до Верховного Суду на предмет подальшого вирішення Конституційним Судом України питання про конституційність відповідного акту; 5) визнання судами неконституційними нормативно-правових актів, питання про конституційність яких не належить до юрисдикції Конституційного Суду України; 6) вчасне прийняття Верховною Ра-

дою України, як того вимагає ст. 92 Конституції України, законів, які конкретизують і розвивають норми Конституції України і їх належне застосування усіма суб'єктами владних повноважень; 7) оперативне клопотання перед Конституційним Судом України щодо надання офіційного тлумачення положень Конституції України, які застосовуються неоднозначно¹.

Підвищена стабільність. Така властивість обумовлена необхідністю забезпечення непорушності деяких конституційних цінностей (права і свободи людини, державна незалежність, територіальна цілісність), важливістю тих суспільних відносин, які є об'єктом конституційного регулювання і потребують певної сталості, незмінюваності. Нестабільність Конституції призводитиме до необхідності постійного коригування поточного законодавства, що може негативно позначитися на політичних і соціально-економічних процесах у державі, становищі фізичних і юридичних осіб. Стабільність Конституції забезпечується ускладненою процедурою внесення до неї змін.

Підвищений ступінь охорони з боку держави. Конституційні акти мають надійну інституційну систему захисту, до якої зазвичай входять глава держави і спеціалізовані органи конституційного контролю. Так, Президент України є гарантом додержання Конституції України, а головним завданням Конституційного Суду України є гарантування її верховенства як Основного Закону України на всій території держави.

Програмний характер. Конституції, особливо новітні – так звані посттоталітарні, не лише юридично фіксують досягнутий рівень розвитку суспільства і державно-правової сфери, а й окреслюють його трансформаційні перспективи. У преамбулі Конституції України, для прикладу, прийняття Основного Закону України ставило за мету, зокрема, прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, а з 7 лютого 2019 року – ще й підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності єв-

¹ Докладніше див.: Конституційне право України: підручник / Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Харків: Право, 2020. – С. 138–146.